
RECENZJE

Bogusław Milerski, Maciej Karwowski, *Racjonalność procesu kształcenia. Teoria i badanie*, t. 2, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2016, 360 s.

Kształcenie, jego sensy, wartości, cele oraz nadawane mu znaczenia, to temat nie tylko analiz prowadzonych na gruncie nauk społecznych, ale również problem często obecny w dyskursie społecznym i politycznym. Rozprawa Bogusława Milerskiego oraz Macieja Karwowskiego *Racjonalność procesu kształcenia. Teoria i badanie* – rezultat projektu badawczego autorów – doskonale wkomponowuje się zatem w historyczny i współczesny namysł nad zagadnieniem kształcenia, istotnie go dopełniając. Przyjęte przez autorów podejście, łącząc filozoficzną refleksję, której podstawą są analizy tekstów źródłowych i literatury przedmiotu z triangulacyjnymi badaniami empirycznymi, uwzględniającymi perspektywę trzech grup uczestników procesu kształcenia (uczniów, nauczycieli, rodziców), nie tylko przyczynia się do kompleksowego ujęcia racjonalności kształcenia, ale również pozwala na dalsze problematyzowanie omówionego tematu.

Recenzowana monografia jest drugą częścią serii „Racjonalność procesu kształcenia”. Pierwszy tom autorstwa Renaty Nowakowskiej-Siuty i Bogusława Śliwerskiego, poświęcony jest analizie procesów edukacyjnych z perspektywy normatywnie założonej racjonalności emancypacyjnej jako podstawowego czynnika demokratyzacji oświaty i życia społecznego. Monografia Milerskiego i Karwowskiego bada natomiast racjonalność kształcenia jako taką, uwzględniając dyskurs teoretyczny (filozoficzny i pedagogiczny) oraz analizy empiryczne, obejmujące uczestników kształcenia: uczniów, rodziców i nauczycieli. W tym sensie obie pozycje są względem siebie komplementarne. Zapowiadany trzeci tom o charakterze metodologicznym, będzie ich dopełnieniem.

W kontekście recepcji treści recenzowanej tu publikacji istotne wydaje się przywołanie sformułowanej przez autorów definicji racjonalności kształcenia, rozumianej jako „wewnętrzna logika procesów kształcenia, uprawomocniająca intersubiektywną komunikowalność i roszczenie do sensowności przekazywanych w toku kształcenia wykładni świata” (s. 12). Nie mniej ważne wydaje się również przedstawienie celu głównego, to znaczy „zbadanie racjonalności edukacyjnych legitymizujących proces kształcenia szkolnego” (s. 13). Punktem wyjścia do jego udanej, kompleksowej i przynoszącej poznawczo istotne wnioski realizacji było sformułowanie pięciu celów szczegółowych wyznaczających pola problemowe poszukiwań teoretycznych i empirycznych.

Monografia składa się z wprowadzenia, dziesięciu rozdziałów, aneksu i bibliografii. Poszczególne rozdziały przedstawiają pełną realizację czterech celów szczegółowych i częściową – piątego, zgodnie z założeniem autorów¹. Warto podkreślić, że każdy z nich „przygotował odrębne partie tekstu, a mianowicie Milerski – rozdziały obejmujące wprowadzenie, kwestie teoretyczne, model teoretyczny oraz badania jakościowe, a Karwowski – rozdziały poświęcone badaniom empirycznym o charakterze ilościowym” (s. 8). Jednak, jak podkreślają autorzy, monografia stanowi „uzgodnioną całość, za którą w równym stopniu ponoszą odpowiedzialność” (tamże).

Wprowadzenie zawiera ogólną charakterystykę monografii. Przedstawiono w nim cele dociekań autorów na tle współczesnej polityki oświatowej oraz pewne przesłanki założeniowe dotyczące znaczenia interesów poznawczych uczestników procesów kształcenia dla postrzegania i przypisywania racjonalności procesom kształcenia. Zasygnalizowano również kształt i znaczenie opracowanej tetragonalnej koncepcji racjonalności kształcenia, a także, charakteryzując racjonalność kształcenia jako przedmiot badań, wykazano oryginalność podejmowanych zamierzeń badawczych.

Trzy pierwsze rozdziały książki ogniskują się na prezentacji teoretycznych punktów odniesień zastosowanych przez autorów – teorii krytycznej, hermeneutyki, wyrosłych na ich bazie pedagogiki krytycznej, hermeneutycznej oraz elementów teorii systemów. W tym kontekście na pozytywną ocenę zasługuje przyjęta przez autorów strategia konstruowania wspomnianych rozdziałów, która nie ogranicza się li tylko do erudycyjnego i opartego na bogatej literaturze przedmiotu zarysowywania podstawowych założeń wskazanych koncepcji, ale raczej traktująca je jako kanwę do rekonstrukcji istniejących na ich gruncie sposobów rozumienia racjonalności wiedzy i/lub kształcenia.

Rozdział pierwszy zatytułowany został *Racjonalność wiedzy w perspektywie teorii krytycznej*. Wielość podjętych w nim zagadnień niemożliwym czyni gruntowne jego scharakteryzowanie, wskazane zostaną zatem wątki, które wydają się

¹ Omówienie pełnej realizacji piątego z celów ma miejsce we wspomnianym trzecim tomie serii zatytułowanym *Racjonalność procesu kształcenia. Metoda pomiaru*.

posiadać konstytutywne znaczenie dla odtworzenia perspektywy poznawczo-badawczej oraz recepcji treści książki. I tak obok przedstawienia w perspektywie historycznej różnych stanowisk wobec racjonalności, genezy i pojęcia teorii krytycznej, rozróżnienia między teorią tradycyjną i krytyczną oraz zrekonstruowania problematyki racjonalności w założycielskim i współczesnym dyskursie krytycznym, Bogusław Milerski i Maciej Karwowski sygnalizują zamiar modyfikacji spopularyzowanego na gruncie polskim dualistycznego podejścia wobec racjonalności kształcenia poprzez opracowanie jej tetragonalnej koncepcji zakładającej istnienie racjonalności emancypacyjnej, hermeneutycznej, prakseologicznej i negacyjnej.

W kolejnym rozdziale racjonalność wiedzy ujęta została w perspektywie hermeneutyki. Również w tym rozdziale nie zabrakło rozważań nad jej genezą i pojęciem. Do odczytania stworzonej przez autorów tetragonalnej koncepcji kształcenia niezbywalne jednak znaczenie mają części, w których bazując na hermeneutycznym ujęciu rozumienia oraz koncepcji systemów Luhmanna wykazano ekлекtyczny, nieograniczający się tylko do prakseologicznego, wymiar wiedzy i racjonalności hermeneutycznej.

W rozdziale trzecim Milerski i Karwowski podjęli, bazując na literaturze z zakresu pedagogiki krytycznej i hermeneutycznej, namysł nad pedagogicznym aspektem racjonalności kształcenia. Konsekwentnie rozpoczęli od nakreślenia genezy i pojęcia wskazanych powyżej kierunków, uzupełniając je o syntetyczne omówienie idei kształcenia z nich wynikających, a także sposobów rozumienia racjonalności kształcenia na ich gruncie. Zagadnieniem ściśle powiązanim z opracowywaną przez autorów tetragonalną koncepcją racjonalności kształcenia jest zorientowanie analizowanych racjonalności hermeneutycznej i krytycznej oraz ich odniesienie do interesów emancypacyjnego i krytycznego.

Rozdział czwarty *Model teoretyczny: Tetragonalna koncepcja racjonalności kształcenia* stanowi zarazem podsumowanie rozważań, jak i prezentuje kluczowy dla dalszych analiz konstrukt. Jak już wspomniano, proponowana koncepcja zakłada istnienie czterech racjonalności kształcenia – prakseologicznej, hermeneutycznej, emancypacyjnej i negacyjnej. Pierwsza z nich „ma charakter praktyczny i techniczny (technologiczny). Jest ukierunkowana na opanowanie treści kształcenia oraz jego praktyczne i wymierne efekty” (s. 147). Kolejna „ma charakter egzystencjalno-interpretacyjny i jest zorientowana na pozyskiwanie rozumienia oraz umiejętność wartościowania siebie i świata” (s. 148). Racjonalność emancypacyjna, jak zauważają autorzy w końcowym rozdziale (s. 296) „ma charakter krytyczny i ukierunkowana jest na upodmiotowienie i samostanowienie jednostki w kontekście społecznym”. Wreszcie racjonalność negacyjna „organizowana jest przez logikę odrzucenia bądź ignorancji wobec kształcenia szkolnego” (s. 150) i przez to nadanie mu specyficznego sensu. Opracowana koncepcja ujmowana jest przez autorów w kategoriach Weberowskiego typu idealnego

niekoniecznie znajdując pełne odzwierciedlenie w rzeczywistości społecznej, stanowiąc „fakt poznawczy o racjonalnym charakterze” (s. 151).

Treść rozdziału piątego oraz szóstego związana jest z jakościowymi badaniami empirycznymi nad racjonalnością kształcenia szkolnego. W pierwszym z nich podjęto szereg zagadnień związanych z metodologicznymi aspektami prowadzonych badań, w drugim dokonano opisu semantyki racjonalności kształcenia.

W kontekście założeń metodologicznych badań jakościowych istotnych wydaje się kilka kwestii. Celem badań było „opisanie faktycznych sposobów odczytywania/nadawania znaczeń kształceniu szkolnemu, dokonywanych przez jego uczestników – uczniów, rodziców, nauczycieli” (s. 154). Były one prowadzone w trzech typach szkół – prestiżowych wielkomiejskich liceach ogólnokształcących, liceach niepostrzeganych jako prestiżowe oraz szkołach zawodowych. Łącznie przeprowadzono 21 indywidualnych wywiadów pogłębionych, czyli po 7 z uczniami, rodzicami i nauczycielami oraz 8 zogniskowanych wywiadów grupowych (4 z uczniami i po 2 z nauczycielami i rodzicami). Niezależnie od tego, że dla potrzeb wywiadów przeprowadzanych przez zewnętrzną firmę przygotowano scenariusze, zarówno te indywidualne, jak i grupowe miały według autorów niedyrektywny charakter. Jednym z najmocniejszych atutów jakościowego etapu działalności badawczej była opracowana przez autorów metoda analizy nazwana przez nich hermeneutyką intersubiektywności, która to „gwarantuje obiektywizm poznania, niemniej jednak legitymizuje jego intersubiektywność” (s. 167).

W rozdziale szóstym zatytułowanym *Semantyka racjonalności kształcenia* przedstawione zostały wyniki badań jakościowych. Autorzy zdecydowali się zrezygnować z prezentowania szczegółowo interpretacji każdego z wywiadów, wybierając podejście „rekapitulacyjne”. Wydaje się, że najważniejszym wnioskiem płynącym z tego etapu badań jest ten, wyrażający się w stwierdzeniu, że racjonalności będące komponentami tetragonalnej koncepcji znajdują odzwierciedlenie w refleksjach badanych (uczniów, rodziców, nauczycieli), choć są przez nich niekiedy specyficznie rozumiane. Tym co dodatkowo zasługuje na podkreślenie jest zastosowanie przez Milerskiego i Karwowskiego swoistej perspektywy interpretacyjnej nazwanej logiką całości. Jej implementacja jest wyrazem często dyskutowanej w naukach społecznych jakości badań jakościowych i analizy ich wyników, a także zapobiega nadinterpretacjom.

Trzy kolejne rozdziały obejmują tematycznie metodologiczne aspekty drugiego (ilościowego) etapu badań empirycznych, kwestie związane z pomiarem i strukturą racjonalności kształcenia oraz analizy odnoszące się do interpretacji uzyskanych danych.

Rozdział siódmy dostarcza informacji na temat próby badawczej oraz procesu rekrutacji szkół do badań, ponadto pozwala zrozumieć złożoną procedurę

konstruowania Kwestionariusza Racjonalności Kształcenia (KRAK). Zaprezentowano w nim również najważniejsze dane i wnioski dotyczące rozkładów racjonalności, związków między nimi oraz tych, które dominują wśród uczniów.

W kolejnym rozdziale, na podstawie zarówno prostszych, jak i bardziej złożonych procedur statystycznych, dokonano zestawienia relacji czterech wyróżnionych racjonalności z różnymi czynnikami (płcią uczniów, wiekiem, statusem społeczno-ekonomicznym rodziny, aspiracjami edukacyjnymi, osiągnięciami szkolnymi, akademickim obrazem siebie, „twórczym obrazem siebie”, a także skutecznością szkolną).

Rozdział dziewiąty *Racjonalność kształcenia w percepcji rodziców i nauczycieli* przedstawia wyniki badań, które są podstawą do odpowiedzi na pytania, nasuwające się w związku z nasileniem i uwarunkowaniami racjonalności obu tych grup, odtwarzaniem się u uczniów pewnych tendencji zaobserwowanych u ich rodziców, pytania o związki racjonalności rodziców i dzieci oraz powiązania między nauczycielskimi racjonalnościami i różnicującymi je szkolnymi czynnikami.

Charakteryzowanie wniosków zawartych w dwóch powyższych rozdziałach również doprowadziłoby do zbędnych uproszczeń, stąd postanowiono zaniechać tej strategii. Ponownie jednak należy dokonać pozytywnego wartościowania zastosowanego przez autorów podejścia wobec uzyskanych danych i ich analizy. Zapobiegło ono symplifikacjom, nadinterpretacjom i stworzyło, wydaje się obiektywny, obraz analizowanych zagadnień.

Ostatni rozdział, zgodnie ze swym tytułem, stanowi rekapitulację badań teoretycznych i empirycznych, na podstawie których przygotowano recenzowaną monografię. Nie zabrakło w nim również stwierdzeń natury ogólniejszej odnoszących się do środowiska szkoły, a pośrednio również społeczeństwa i polityki edukacyjnej.

W aneksie zawarte zostały Kwestionariusz Racjonalności Kształcenia w wersji dla uczniów i ankieta dla nich, tabela na temat próby szkół biorących udział w badaniu ilościowym, scenariusze indywidualnych wywiadów pogłębionych i zogniskowanych wywiadów grupowych z uczniami.

Monografia *Racjonalność procesu kształcenia. Teoria i badanie* jest wysokiej klasy opracowaniem naukowym. Uwagę czytelnika przykuwa zaplecze teoretyczne i zakres zainteresowań naukowych autorów oraz ich warsztat badawczy. Zarówno Milerski, jak i Karwowski są specjalistami w zagadnieniach podejmowanych w monografii, o czym świadczy chociażby obecność odwołań do własnej twórczości. Jednocześnie wydają się ich cechować odmienne, pozornie niemożliwe do pogodzenia, podejścia wobec problematyki pedagogiki i sposobów jej naukowego eksplorowania. Jednakże właśnie ta heterogeniczność kompetencji i nastawień doprowadziła do nakreślenia wieloaspektowego obrazu racjonalności procesu kształcenia i jego zróżnicowanych uwarunkowań, a przez to do realizacji stawianego przed monografią celu. W tym kontekście na uznanie

zasługuje wysiłek związany ze zoperacjonalizowaniem – będącej efektem badań teoretycznych głęboko ugruntowanej filozoficznie – tetragonalnej koncepcji racjonalności kształcenia dla potrzeb badań empirycznych.

Inny argument dowodzący znaczenia poznawczego recenzowanej książki odnosi się właśnie do skonstruowanej tetragonalnej koncepcji kształcenia. Badania zostały osadzone w kontekście teoretycznym dwóch tradycji: teorii krytycznej i hermeneutyki. Wyróżnienie czterech jednocześnie odmiennych ideowo, jak i niecałkowicie rozłącznych wobec siebie jej rodzajów jest przykładem holistycznego ujęcia analizowanego zagadnienia, stwarzającego właściwą płaszczyznę do uczynienia tego konstruktów – modelem teoretycznym dla dalszych badań. Wydaje się, że kształt tej koncepcji jest zarówno rezultatem jej filozoficznych źródeł, jak również sposobu odczytania, refleksyjności i rozległości horyzontów poznawczych jej autorów.

Badania empiryczne potwierdziły tetragonalny rozkład racjonalności kształcenia, a więc istnienie czterech sposobów odczytywania i nadawania znaczenia kształceniu szkolnemu. Milerski i Karwowski zdiagnozowali fenomen interracyjności (badania jakościowe) oraz istnienie korelacji między poszczególnymi racjonalnościami (badania ilościowe). Niezwykle istotne jest wykazanie czynników warunkujących zmienność poszczególnych racjonalności. W tym zakresie monografia przedstawia bogaty materiał empiryczno-analityczny.

Stwierdzenie dominacji racjonalności prakseologicznej oraz zidentyfikowanie fenomenu racjonalności emancypacyjnej jako racjonalności o charakterze wsobnym i egoistycznym nie tylko ma konsekwencje dla weryfikacji modelu teoretycznego, lecz również mówi wiele na temat oczekiwań względem systemu oświatowego i możliwości transformacji społecznej. Wyniki badań pokazują, że obecnie proces i cel kształcenia konserwuje techniczny sens edukacji i nie służy zmianie społecznej w duchu teorii krytycznej, a więc nie zmierza w kierunku zwiększenia zakresu wolności, komunikacji i inkluzji społecznej.

Wartością rozprawy jest jej wkład do dyskursu teoretycznego, zwłaszcza na gruncie pedagogiki uprawianej w tradycji teorii krytycznej i hermeneutyki. W tym zakresie czytelna jest intencja autorów, aby dokonać syntezy obu kierunków – można oczywiście pytać, czy jest to zabieg uzasadniony. Milerski i Karwowski podzielają przekonanie, że obie tradycje w gruncie rzeczy mają charakter interpretacyjny i podobne założenia antropologiczne. Niewątpliwie zasługą autorów jest dowartościowanie hermeneutyki w badaniach pedagogicznych. Reasumując, największy atut recenzowanej książki to nie tylko wnikliwe odczytanie hermeneutycznej racjonalności kształcenia, lecz także ukazanie związków między hermeneutyką i teorią krytyczną oraz – i to jest może najważniejsze – aplikacja hermeneutyki do jakościowych badań empirycznych. Dotyczy to zarówno samej procedury realizacji wywiadów, jak i metody analizy ich wyników.

Bez wątpienia monografia *Racjonalność procesu kształcenia. Teoria i badanie* może i powinna okazać się interesująca i/lub użyteczna dla osób naukowo zainteresowanych procesem kształcenia. Ponadto ze względu na swoją metodologiczną wartość, książka wydaje się być obowiązkową pozycją dla badaczy planujących prowadzenie teoretyczno-empirycznych badań triangulacyjnych nad zagadnieniami konstytuującymi przedmiot pedagogiki jako dyscypliny. Zapoznanie się z monografią może okazać się wartościowe również dla osób odpowiedzialnych za politykę edukacyjną i być dla nich źródłem refleksji nad obrazem współczesnej szkoły oraz jej postulowanym kształtem. Może dać im również asumpt do jej reformy. Wreszcie, w wymiarze indywidualnym (monografia stanowiąc ważną, choć ze względu na hermetyczną narrację i złożoność analiz interpretacyjnych niełatwą w recepcji) może zostać doceniona przez nauczycieli, rodziców i uczniów – osoby, których to proces kształcenia i jego racjonalność bezpośrednio i pośrednio dotyczy.

Edyta Zawadzka
Akademia Pedagogiki Specjalnej
im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie